

Najbardziej publikacja rozczarowuje w warstwie kompozycyjnej, gdzie dostrzega się brak koncepcji rozdziału trzeciego, niepotrzebnie „rozciągającego” wiele tematów z poprzedniego rozdziału, na co wskazywałam szczegółowo wcześniej. Dodałabym do tego jeszcze brak zakończenia, choć zapewne taką funkcję mają pełnić *Uwagi końcowe*.

Dla porządku należy dodać, że książkę uzupełnia bogata bibliografia z podziałem na źródła archiwalne, akty prawne, źródła niepublikowane, źródła publikowane (do których zaliczyłam też pamiętniki, wspomnienia i relacje) oraz opracowania. Jest też indeks nazwisk nieuwzględniający przypisów; brakuje moim zdaniem indeksu instytucji, których w tekście jest dość dużo i występują wielokrotnie. Dodano spisy: ilustracji, tabel, schematów i wykaz skrótów.

Małgorzata Korczyńska-Derkacz

Od „Indeksu” do „Hutnika”. Bibliografia druków ciągłych drugiego obiegu wydawniczego w Krakowie i Małopolsce 1976–1990, wstęp i opracowanie Adam Roliński, Andrzej Dróżdż, Wojciech Marchewczyk, przedmowa Tomasz Gąsowski, Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, Kraków 2019, XLIX, 890 ss., ISBN 978-83-7638-994-3

<https://doi.org/10.19195/0080-3626.63.14>

Każdy dramatyczny w skutkach akt oporu społeczeństwa polskiego wobec działalności struktur państwa komunistycznego (1956, 1968, 1970, 1976, 1980) pociągał za sobą wzmożoną, nielegalną aktywność poligraficzną, która „wypuszczała” na rynek czytelnicy setki broszur, biuletynów, druków ulotnych, czasopism, materiałów powielonych, plakatów, kalendarzy i podobnych form przekazu informacji. Publikacje nielegalne zawierały teksty świadczące o rodzącym się w społeczeństwie oporze przeciwko istniejącej władzy i reprezentującej ją cenzurze prewencyjnej powstałej w Polsce w 1944 roku na wzór radziecki. Ruch ten przybrał na sile szczególnie po robotniczych strajkach w czerwcu 1976 roku i zapoczątkował powstawanie nielegalnych partii i organizacji społecznych, ruchu wolnych związków zawodowych. Po strajkach w lipcu i sierpniu 1980 roku oraz po porozumieniach sierpniowych do dotychczasowych struktur doszły te, które zakładano przy Niezależnych Samorządnych Związkach Zawodowych „Solidarność” oraz Niezależnym Zrzeszeniu Studentów. Jednak z każdym rokiem liczba wydawanych tytułów spadała, słabła podziemna walka z reżimem komunistycznym, malało zainteresowanie społeczeństwa wydawnictwami drugiego obiegu. Liczba tytułów wzrosła dopiero w 1989 roku za sprawą Komitetów Obywatelskich, ale i to nie trwało długo. Normująca się sytuacja w kraju spowodowała istnienie obok siebie czasopism zalegalizowanej opozycji demokratycznej z „Gazetą Wyborczą” na czele oraz czasopism drugiego obiegu.

Druki te, określane też jako „bibuła”, wydawnictwa podziemne, bezdebitowe, powstawały więc w ściśle określonych środowiskach — wytwarzano je w zakładach pracy, na uczelniach, we wszystkich strukturach związków zawodowych, w partiach politycz-

nych, w harcerstwie i w szkołach, ale dostęp do nich oraz gromadzenie utrudniał ich nielegalny charakter. Stefania Skwirowska pisała

wielu bibliotekarzy miało świadomość wagi i znaczenia tego typu druków dla zachowania pełnego piśmiennictwa narodowego. Jednak w latach 1976–1990 biblioteki polskie nie wykazały dostatecznej inicjatywy w gromadzeniu wydawnictw niezależnych¹.

Dopiero od początku lat 90. XX wieku Instytut Bibliograficzny Biblioteki Narodowej rozpoczął prace zmierzające do opracowania pełnej bibliografii publikacji zwartych i ciągłych, ukazujących się poza oficjalnym obiegiem wydawniczym, traktując je jako uzupełnienie bibliografii narodowej. *Bibliografia podziemnych druków zwartych z lat 1976–1989* opracowana przez Grażynę Fedorowicz, Krystynę Gromadzińską i Marię Kaczyńską została wydana w 1995 roku. Praca nad *Bibliografią niezależnych wydawnictw ciągłych* pod redakcją S. Skwirowskiej trwała do 2001 roku i

zarejestrowano w niej 4340 tytułów, w tym na podstawie autopsji opracowano 3661 tytułów. Jedynie 1955 tytułów uznano [...] za opracowane bez braków. W oparciu o źródła bibliograficzne opisano 679 tytułów. [...] Często w opracowaniu jednego tytułu wykorzystano zasoby kilku bibliotek, a także źródła drukowane².

Podobne prace prowadziło Literackie Towarzystwo Wydawnicze³, Adam Konderak⁴ na UMCS i we Wrocławiu Szczepan Rudka⁵, a także Ośrodek Karta w Warszawie.

Bibliografia druków ciągłych drugiego obiegu wydawniczego w Krakowie i Małopolsce 1976–1990 przygotowana przez Adama Rolińskiego, Andrzeja Drózdza, Wojciecha Marchewczyka została wydana w ostatnim kwartale 2019 roku. Autorzy podają, że od 1976 roku do sierpnia 1980 roku w Krakowie ukazywało się 13 czasopism wydawanych przez działaczy Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela, działaczy Studenckiego Komitetu Solidarności Chrześcijańskiej Wspólnoty Ludzi Pracy. Wydawane były nieregularnie w formie maszynopisu powielonego. Z chwilą powstania struktur NSZZ „Solidarność” dołączyły do nich kolejne tytuły. W 16-miesięcznym okresie „solidarnościowym” (od „porozumień sierpniowych” 1980 roku do wprowadzenia stanu wojennego 13 grudnia 1981 roku) poza cenzurą ukazywały się na tym terenie 172 czasopisma, z czego w ramach „Solidarności” wydano w Krakowie 105 tytułów. Po sierpniu, a przed końcem 1980 roku, Region Małopolska wydawał 3 tytuły, a w 1981 roku już 12. Okres trzeci, obejmujący czas od wprowadzenia stanu wojennego do końca 1988 roku, charakteryzował się zdelegalizowaniem niezależnych organizacji związkowych i studenckich oraz przejściem ich do działalności konspiracyjnej. Swoją działalność kontynuowało wówczas 13 czasopism „przedgrudniowych”, z czego 7 należało do „Solidarności”.

¹ S. Skwirowska, *Wstęp*, [w:] *Bibliografia niezależnych wydawnictw ciągłych*, Warszawa 2001, s. VI.

² Ibidem, s. VII.

³ W. Chojnacki, *Bibliografia polskich publikacji podziemnych wydanych pod rządami komunistycznymi w latach 1939–1941 i 1944–1953*, Warszawa 1996.

⁴ A. Konderak, *Bibliografia prasy opozycyjnej w PRL do wprowadzenia stanu wojennego*, Lublin 1998.

⁵ S. Rudka, *Wrocławskie pisma bezdebitowe 1973–1989*, Wrocław 1992.

W Bibliotece Jagiellońskiej druki bezdebitowe były stale gromadzone, katalogowane i umieszczane w osobnym magazynie na równi z drukami emigracyjnymi oraz udostępniane na specjalnych zasadach. Po 1989 roku powstała komputerowa baza danych rejestrująca zbiory drugiego obiegu rozproszone w Bibliotece Jagiellońskiej. W 1998 roku powołano Fundację Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, która prowadząc systematyczne prace, stworzyła jedną z największych kolekcji tego rodzaju druków w Polsce. Stała się też podstawą do opracowania recenzowanej bibliografii. Poza nią autorzy wykorzystali wspomniane opracowanie Biblioteki Narodowej i powstała na tej podstawie baza internetowa *Polskie czasopisma niezależne 1976–1990* (<http://mak.bn.org.pl>), wymienioną już bibliografię Adama Konderaka (wydana drukiem w 1993 i 1998 roku), *Bibliografię prasy chłopskiej drugiego obiegu 1977–1989* Andrzeja Kaczorowskiego (1994) oraz zbiorowo opracowany *Katalog polskiej prasy alternatywnej (trzecioobiegowej) 1990–1995* (1996). Ważnym źródłem informacji dla autorów był również katalog zbiorów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, opracowany przez Annę i Mirosława Supruniuków, zbiór prasy NSZZ „Solidarność” Regionu Mazowsze znajdujący się w Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego oraz katalogi zbiorów Forschungsstelle Osteuropa w Bremie, Instytutu Hoovera w Stanfordzie, Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku i w Open Society Archives w Budapeszcie.

We *Wstępie* autorzy omawiają pokrótce czasopisma wydawane przez NSZZ „Solidarność”, w tym czasopisma międzyuczelniane, czasopisma wydawane w środowiskach naukowych i studenckich (Niezależnego Zrzeszenia Studentów, w tym czasopisma międzyuczelniane NZS, czasopisma sygnowane przez NZS i wydawane przez wydawców pozauczelnianych) oraz czasopisma ugrupowań politycznych (Federacji Młodzieży Walczącej, Konfederacji Polski Niepodległej i inne). Towarzyszące tym opisom tabele zawierają takie dane, jak nazwa organu wydającego, liczba tytułów, czas ukazywania się. Poza Krakowem na terenie Małopolski ukazywało się 137 tytułów w 48 miejscowościach (między innymi Bochnia, Brzesko, Gorlice, Jasło, Krościenko, Krynica, Niepołomice, Nowy Sącz, Nowy Targ, Oświęcim, Rabka, Skała, Nowy Targ, Trzebinia, Zakopane). Autorzy zaznaczają, że z całej odnotowanej liczby około 34% wszystkich tytułów stanowiły efemerydy, a z tytułami wydanymi w liczbie do dziesięciu numerów odsetek czasopism o niewielkiej trwałości wynosił 78%. Uwzględnione w *Bibliografii* czasopisma scharakteryzowano z punktu widzenia ich trwałości wydawniczej, wysokości nakładów, zastosowanych technik druku i aktywności poszczególnych ośrodków pod względem liczby ich wydawania. Pokreślono, że czasopisma te miały przede wszystkim charakter informacyjny (80,5%) i dotyczyły spraw społecznych, bytowych i pracowniczych, ale też przemilczanych faktów historycznych, jak napad na Polskę 17 września 1939 roku, zbrodni katyńska, układ w Jałcie, prześladowania opozycji demokratycznej w Polsce i w innych krajach określanych wówczas mianem krajów demokracji ludowej. Bywały też czasopisma społeczno-polityczne (10,5%), społeczno-kulturalne (6%), satyryczne (2%) i nieznacznym procentem wydań o tematyce trudnej do określenia.

Zasięgiem formalnym objęto wszystkie czasopisma związane z opozycją antykomunistyczną, wydawane poza zasięgiem cenzury, niezależną prasę harcerską związaną z działalnością Kręgów Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego oraz czasopismo „Czuwajmy” afiliowane przy Kurii Metropolitarnej w Krakowie, ale drukowane

i kolportowane nielegalnie. Uwzględniono biuletyny i komunikaty Kościoła katolickiego dotyczące akcji protestacyjnych. Wzięto pod uwagę dwa tytuły związane z ruchem hipisowskim, publikacje niezależnego ruchu muzycznego i artystycznego oraz czasopisma prywatne osób przeciwstawiających się działalności cenzury. Zasięg chronologiczny pracy obejmuje czas od połowy lat 70. XX wieku, czyli początku niezależnych druków ciągłych w Krakowie, do momentu zlikwidowania Głównego Urzędu Kontroli Publikacji i Widowisk w połowie roku 1990. Zasięgiem terytorialnym objęto czasopisma z Krakowa (kryterium była tutaj siedziba redakcji) i z terenu Małopolski rozumianej — z uwagi na zmieniające się granice administracyjne tego obszaru — jako Region Małopolska NSZZ „Solidarność”. W celu uwzględnienia struktur innych organizacji lub partii teren ten został powiększony o Gorlice, Jasło, Dębicę, Skawinę, Oświęcim i Trzebinę. Zasięg językowy — polski.

Łącznie w bibliografii zarejestrowano 605 tytułów wydawnictw ciągłych drugiego obiegu w Krakowie i Małopolsce; w *Uzupełnieniach* (powstały po zamknięciu prac nad tekstem) dodano 12 opisów czasopism wydanych w Krakowie w latach 1980–1981 i 4 drukowane w latach 1989–1990. Odnotowano także 38 tytułów czasopism drukowanych wprawdzie w Krakowie, których siedziby mieściły się jednak w innych miastach (reprinty polskich czasopism emigracyjnych, dodruki czasopism na krakowski rynek czytelniczy oraz czasopisma wydawane w ramach tak zwanych usług wydawniczych, czyli na zamówienie i użytek redakcji spoza obszaru Małopolski).

Bibliografia podzielona jest na cztery części. Części I i III obejmują czasopisma wydawane w Krakowie, a części II i IV — w Małopolsce. W części I, II i IV zastosowano podział na cztery takie same podrozdziały: 1. czasopisma przedsierpniowe (1976–31 VIII 1980), 2. czasopisma „solidarnościowe” (1 IX 1980–12 XII 1981), 3. czasopisma podziemne (13 XII 1981–31 XII 1988), 4. czasopisma „obywatelskie” (1 I 1989–31 V 1990). W części III nie uwzględniono okresu drugiego z uwagi na brak czasopism okresu „solidarnościowego”; dodano natomiast dodruki, reedycje i usługi. Części IV, dotycząca Małopolski, uwzględnia dodruki i usługi. Autorzy podkreślają, że podokresy zostały wyróżnione z uwagi na panujące w nich zupełnie odmienne warunki działania niezależnych wydawców i inną skalę stosowanych represji.

Opis bibliograficzny powstał według zmodernizowanego przez autorów trzeciego stopnia szczegółowości stosowanego w praktyce bibliotekarskiej. Kolejne strefy opisu stanowią:

1. tytuł wraz z podtytułem i oznaczeniem odpowiedzialności (wydawcy) pierwszego znanego numeru;
2. numerację (oznaczenie pierwszego i ostatniego znanego numeru);
3. adres wydawniczy (miejsce wydania: wydawca, rok wydania) pierwszego znanego numeru;
4. opis fizyczny (skrajne liczby stron wszystkich znanych numerów) oraz format pierwszego znanego numeru;
5. uwagi, w kolejności odnoszącej do wymienionych stref opisu (zmiana tytułów i podtytułów, miejsca wydania, wydawcy i formatu), oraz informacje o wydaniach specjalnych, technikach druku, nakładach i późniejszych kontynuacjach.

Trzeba podkreślić, że autorzy bibliografii po raz pierwszy podjęli próbę ustalenia składow redakcji i zespołów drukarzy oraz osób związanych z technicznym przygotowaniem tytułów do druku i kolportażu. Dzięki temu opis został poszerzony o kolejne punkty:

6. składy osobowe redakcji (z uwzględnieniem współpracowników) w układzie alfabetycznym lub chronologicznym (w zależności od pozyskanych danych i ich kompletności);

7. informacje o drukarzach, miejscach druku i głównych kolporterach;

8. informacje o zasobie (kompletność roczników z podziałem na numery);

9. informacje o źródłach (1. Bibliografie, 2. Katalogi zbiorów, 3. Opracowania, 4. Źródła materialne).

Każdy opis znajduje się na osobnej stronie. Ma czytelny układ graficzny, albowiem poszczególne elementy opisu podane są od nowej linii. Opisy zaopatrzone są w numer porządkowy wpisany w prostokąt, a każdy nowy tytuł — w odrębną numerację podaną w nawiasie półokrągłym. W grupie czasopism podziemnych reedycje i dodruki mają w opisie dodany krakowski adres wydawniczy, a w opisie usług zachowano adres wydawniczy właściwej redakcji.

Dodatkowo autorzy wprowadzili stosunkowo trudny do zapamiętania system trzech różnych umiejscowień gwiazdki (*), która — jak czytamy we *Wstępie* — przed tytułem oznacza, że opis bibliograficzny nie został sporządzony z autopsji, lecz jest przejęty z innego opisu, zamieszczona w polu uwag informuje, że do dokładnego odnotowania zaistniałej zmiany brakuje kompletu numerów danego rocznika, a dodana w informacji o zasobie oznacza numery, które trudno było przypisać do danego rocznika. Nie uwzględniono w opisach informacji o częstotliwości, rejestrowano jedynie te numery, które istnieją rzeczywiście i są potwierdzone zapisami w bibliografiach czy katalogach. Opisy zostały zaopatrzone w fotografie pierwszej strony prezentowanego druku, co niesie spory ładunek dodatkowych informacji wizualnych i wzbogaca wiedzę o charakterze danego pisma, układzie kolumn, stosowanych czcionkach i ilustracjach. Zaopatrzone ją także w trzy indeksy: osobowy, geograficzny i tytułów. Tym bardziej szkoda, że autorzy nie zastosowali w bibliografii numeracji ciągłej opisów, która umożliwiłaby odesłanie w indeksach do pozycji, a nie strony, zwłaszcza że na niektórych stronach zdarza się kilka opisów. Całą pracę, liczącą 890 stron, uzupełniają cztery aneksy: czasopism nietypowych, druków ciągłych powiązanych z Krakowem, tytułów odrzuconych — Kraków i tytułów odrzuconych — Małopolska.

Recenzowana publikacja jest ważnym źródłem do poznania historii nielegalnego ruchu wydawniczego na terenie Krakowa i Małopolski, przynosi informacje o ludziach związanych z tą niebezpieczną pracą, pogłębia wiedzę o strajkach różnych grup społecznych w okresie burzliwych wydarzeń lat 1976–1989.

Należy dodać, że *Bibliografię* wydano bardzo starannie, w twardej okładce, nakładem Fundacji Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, w serii „Biblioteka Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego” tom 47. Była ona dofinansowana przez Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego i Rektora Akademii Górniczo-Hutniczej oraz Wojewodę Małopolskiego. Patronem projektu jest Poczta Polska.

Małgorzata Korczyńska-Derkacz